

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2018

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 18 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

Hlaya swiletelo leswi u nga si sungula ku hlamula swivutiso.

1. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji leyi landzelaka kutani u fungha tinomboro ta swivutiso swa tibuku leti u dyondzeke tona lembe leri. Endzhaku ko endla tano, hlaya swivutiso swoleswo kutani u hlawula leswi u lavaka ku hlamula swona.

2. Papila leri ri na SWIYENGE swa MUNE:

XIYENGE XA A: Novhele	(35)
XIYENGE XA B: Ntlangu	(35)
XIYENGE XA C: Swirungulwana/Swihungwana	(35)
XIYENGE XA D: Vutlhokovetseri	(35)

3. Hlamula SWIVUTISO SWIMBIRHI ntsena, xivutiso XIN'WE ku suka eka SWIYENGE swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.

XIYENGE XA A: NOVHELE

Hlamula xivutiso xo huma eka novhele leyi u yi dyondzeke.

XIYENGE XA B: NTLANGU

Hlamula xivutiso xa ntlangu lowu u wu dyondzeke.

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

Hlamula swivutiso HINKWASWO swa swirungulwana/swihungwana.

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI

Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka switlhokovetselo HINKWASWO.

Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

4. Landzelela swiletelo leswi nga emasungulweni ya XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi vukheta.
5. Nombora swivutiso swa wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
6. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
7. Nkarhi lowu pimanyetiweke: Tirhisa timinete ta kwalomu ka 60 eka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

XIYENGE XA A: NOVHELE		
Hlamula swivutiso swa novhele leyi u yi DYONDZEKE.		
NOMBORO YA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Ndzi ngo tinciki</i>	35	5
XIYENGE XA B: NTLANGU		
Hlamula swivutiso swa ntlangu lowu u wu DYONDZEKE.		
2. <i>Byokota Madlayisani</i>	35	7
3. <i>Ku dyela nyama ematlukeni</i>	35	10
XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swirungulwana HINKWASWO.		
4.1 'Ku fela kondlo'	17	13
NA		
4.2 'Ndzi werile hi nhloko'	18	14
XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swithokovetselo HINKWASWO.		
5.1 'Xana swi ta hela rini?'	18	16
NA		
5.2 'Ndzi hlawuleni!'	17	17

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO U HLAURILE SWIVUTISO HI MFANELO:

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

NONGONOKO WO TIKAMBA			
XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NOMBORO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: NOVHELE (Swivutiso swa ximbangu)	1	1	
B: NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	2	1	
NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	3	1	
C: SWIRUNGULWANA/ SWIHUNGWANA (Swivutiso swa ximbangu)	4.1 + 4.2	1	
D: VUTLHOKOVETSERI (Swivutiso swa ximbangu)	5.1 + 5.2	1	
LEMUKA: Tiyisisa leswaku u hlamurile swivutiso eka swiyenge SWIMBIRHI ntsena.			

XIYENGE XA A: NOVHELE**XIVUTISO XA 1: NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

Murhandziwa, ndza tshwa ndza lalamela, naswona a ndzi kholwi leswaku hambu ri ri vhiki leri ri ta hela ndza ha tsakula, kumbe u ta kuma papila leri, ku ri khale ndzi funye buwa. Kambe xana ndzi ta ku yoo, mani, hikuva leyi i mhangu ku tilavela. Vatolo va te muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena. Ina ndzi mhuti yo fela etinyaweni.

A ndzi languteri ku rivaleriwa eka wena nkata mina hikuva ndzi ku dyohele ngopfu. 5
Eka wena ndzi ve tani hi mhungubye leyi funengeleke dzovo ra nyimpfu, ndzi ku kanganyisile ni ku ku tumbelela. Murhandziwa, a wu ndzi nyike mbilu ya wena hinkwayo, u ndzi rhandzile hi mbilu ya wena hinkwayo, kambe ndzi thyakise rirhandzu rhelero, ndzi tlange hi rona.

Kunene a hi nga ha vonani N'wa-Ntekele murhandziwa hikuva a ku na n'anga, ndzi 10
ta fela kwala. Ntsena swi tive leswaku ni ku biha kwanga, emakorhweni ya mbilu ya mina, exivindzini xa yona, i vutshamo bya wena, hi laha u fumaka kona. Ndzi ku rhandzile Nayi, ndza ku rhandza naswona ndza ha to ku rhandza, ndzi ta tama ndza ha ku rhandza ni le muse ka sirha. Ndzi vula ndzi tiyisile murhandziwa, loko ndzi ku a ndzi si tshama ndzi rhandza munhu wa xisati hi ndlela leyi ndzi ku rhandzaka 15
ha yona.

- 1.1 Xana a ku lo humelela yini hi Jamboti ku kala a tikuma a tsarile papila leri? (2)
- 1.2 Hlamusela ku tika ka ntirho lowu vaJamboti a va wu endla lomu a va ri kona. (2)
- 1.3 Handle ka ku tika ka ntirho lowu a va wu tirha, boxa swin'wana SWIMBIRHI leswi a swi tiyisisa mhaka ya leswaku Jamboti a a ri etiheleni lomu a ri kona. (2)
- 1.4 Vito ra Jamboti ra 'The shadow' ri vula ndzhuti. Xana ra fambelana na mintirho ya yena eka ntlawa lowu a a ri eka wona? (2)
- 1.5 Kombisa ntiyiso wa marito lawa Jamboti a ya vuleke loko a ku: '... muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.' (2)
- 1.6 Kun'wana eka tsalwa ku vuriwa leswaku, **'nyama a yi ri mukon'wana'** eka vaJamboti. Xivulavulelo lexi xi vula leswaku nyama a yi ...
- A dyiwa hi vakon'wana.
B nga ri kona.
C nga tali ku dyiwa.
D nga dyiwi. (1)
- 1.7 Xana ku tshunxiwa ka Jamboti ekhotsweni ku ku tisela dyondzo muni? (2)
- 1.8 Hlamusela vumunhu bya *bass Donder*. (2)
- 1.9 I yini lexi xi ku tsakisaka hi mahanyelo ya Manayila eka tsalwa leri? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Manayila i n'wana wa mina, a ndzi ku u ndzi kuma kahle Chavani? Ndzi ri Manayila u ri *well* mina, hikokwalaho u fanele ku endla leswi swi laviwaka hi mina ntswari wa yena.'

'U fanele ku endla leswi laviwaka hi wena ntswari wa yena ee, kambe ku nga ri eka mhaka ya vukati. Eka mhaka ya vukati, u ni mfanelo yo tihlawulela lomu a lavaka 5 kona ni loyi a lavaka ku tekiwa hi yena.'

'Hikokwalaho ka yini?'

'Hikuva a hi wena u tekiwaka kambe hi yena a tekiwaka. Kutani u fanele ku tekiwa hi loyi a n'wi rhandzaka handle ko sindzisiwa. Tsundzuka tatana Ntekele, tsundzuka leswaku a xa ha ri xona xikhale laha vatswari a va hlawulela vana va vona 10 mindyangu leyi a va fanele ku tekiwa kumbe ku teka eka yona. Swilo swi hundzukile.'

'Swi nga sweswi swi dlayaka tiko swi ri swona. Vana va manguva lawa a hi vona vo khomiwa xikatla, va endla hi ku rhandza. Hee, mina ndzi ta teka hi lowo nge! Lowo karhi a ndzi n'wi lavi, i mhangi yaleyo.' 15

'Ina, i minkarhi ya kona tatana Ntekele, hikwalaho hi fanele ho va tshika va tihlawulela lomu va rhandzaka ku tekiwa kumbe ku teka kona.'

'Ndzi n'wi tshika a tihlawulela lomu a nga ta vuya ni dyambu ri nga si pela?'

- 1.10 Boxa vito ra wanuna loyi Ntekele a a lava leswaku a teka Manayila. (1)
- 1.11 Hi xihhi xivangelo xa ku va Ntekele a sindzisa Manayila ku tekiwa hi wanuna loyi u n'wi boxeke laha henhla? (2)
- 1.12 Xana Ntekele u vula yini loko a ku, 'Vana va manguva lawa a hi vona vo khomiwa xikatla, va endla ku rhandza'? (1)
- 1.13 Xana marito ya Ntekele lawa ya nge: 'Ndzi ri Manayila u ri *well* mina ...' ya kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 1.14 I yini eka ntshaho lowu lexi xi kombisaka leswaku Chavani a a ri mufundhisi? (2)
- 1.15 Vula ina kumbe e-e, kutani u seketela nhlamulo ya wena. Manayila a a ta va nsati wo sungula eka loyi u n'wi tsaleke eka 1.10. (1)
- 1.16 Hlamusela xivangelo xin'wana lexi a xi endla leswaku Ntekele a alela Manayila ku tekiwa hi Jamboti. (2)
- 1.17 Xana wanuna loyi Ntekele a a lava leswaku a teka Manayila a a tirha yini? (1)
- 1.18 Xana xiphiso xa Manayila xa ku sindzisiwa ku tekiwa hi munhu wo ka a nga n'wi rhandzi xi herise ku yini? (2)
- 1.19 Hi ku vona ka wena a a ri kona munhu loyi a ta kota ku cinca miehleketo ya Ntekele ehenhla ka pulani ya yena ya ku va Manayila a tekiwa hi munhu loyi a a nga n'wi rhandzi ke? Seketela. (2)
- 1.20 Ntekele a a tilavela swa yena, a a nga ri na mhaka na vuxaka bya yena na van'wana vanhu. Aneka miehleketo ya wena ehenhla ka mhaka leyi. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**XIVUTISO XA 2: BYOKOTA MADLAYISANI – MM Marhanele**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

VAVASATI:	Wena hi ku tsakelela sweswi.	
UN'WANA WANSATI:	Mi nga twi loko a hi khahla, a hi ku lulama ka yena. Phela hi nga hlongoriwa loko ho hunisa hi nga tirhi.	
MAKHANANA:	<i>(Loyi nkarhi hinkwawo a a lo timiyelela leswaku vuxaka bya yena ni ndhuna byi nga tipaluxi.)</i> Mina ndzi lo swi vona xikan'we leswaku ndhuna ya hina yi ni tintswalo. Futhi heyi, a va talanga vo fana ni nuna loyi!	5
GEZANI:	<i>(Hi ku twa rito ra ku nuna loyi.)</i> Mi tirhile swi ringene, mi ta vuya hi siku leri hi nga twanana rona. Wena u nga ambala khanikha yo tshwuka tana haleno ndzi ku vutisa swin'wana. <i>(Wansati wa vanhu a tiyela.)</i> Byalwa bya xibaha byi le kwihi namuntlha?	10
MAKHANANA:	Byalwa a byi humi emugangeni wa ka hina.	
GEZANI:	A ndzi vutisi sweswo, ndzi ri byalwa bya xibaha byi kwihi namuntlha?	15
MAKHANANA:	Phela ndzi vula byona bya xibaha leswaku a byi humi emugangeni wa ka hina. <i>(VAVASATI lavan'wana a va swi vonile leswaku bulo leri ri vula swin'wana; loko swi nga ri kona ri hlola tikulu.)</i>	
UN'WANA WANSATI:	Hi ka Makhanana, a hi fambi ka? <i>(U te a nga si famba magoza ya khume, ndhuna yi ba noti yi n'wi vitana.)</i>	20
GEZANI:	Wa tiva ndzi fanele ku ku endzela, kambe a ndzi rhandza leswaku hi hlangana eka munghana wa mina lowa n'anga. Ndza tshemba leswaku wa n'wi tiva.	

- 2.1 Boxa xivongo xa Makhanana loko a nga si tekiwa hi Mathebula. (1)
- 2.2 Hikokwalaho ka yini vavasati va tsakela ndhuna? (2)
- 2.3 Nyika siku leri ndhuna na vatirhi va nga twanana ku vuyela entirhweni hi rona. (1)
- 2.4 I vuxaka bya njhani lebyi Makhanana a a ri na byona na ndhuna lebyi a a nga lavi leswaku byi paluxeka? (1)
- 2.5 Boxa swilo SWIMBIRHI leswi Makhanana a lerisiweke ku swi xava hi mali leyi a nyikiweke yona hi Gezani eka siku leri. (2)
- 2.6 Xana xikongomelo xa bulu ra Makhanana na Gezani mayelana na byalwa bya xibaha hi xihhi? (2)
- 2.7 Loko Makhanana a heta ku bohela mali leyi a yi nyikiweke hi Gezani enkhan'wini u byerile Gezani leswaku tindlela ti basile. Xana a a vula yini? (2)

- 2.8 Gezani a a tshemba munghana wa yena Mavundza ku tlula mpimo. Seketela mhaka leyi hi leswi nga eka ntlangu lowu. (2)
- 2.9 I yini leswi endleke leswaku Mathebula a amukela xikombelo xa N'wa-Ridonga xa leswaku a rivalela Makhanana leswaku a nga dlayiwi hi hosi ya tiko? (1)
- 2.10 Loko a wu ri Mathebula a wu ta n'wi rivalela Makhanana eka nandzu lowu a voniweke wona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.11 Hi ku vona ka wena, i yini lexi a xi endla leswaku Makhanana a rhandzana na Gezani na Mavundza hambileswi a a ri nsati wa Mathebula? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

MBODOYA:	Kasi wanuna loyi u dlawe hi mani?	
MANDLAZI:	Wanuna loyi u fumbuteriwile tolo hi Mathebula.	
MHLANGA:	Xidyoho xi ri xihhi?	
MAVUNDZA:	Nyimpi ya vavanuna ya nonoha ku yi twisisa. Swi ngo twisisiwa hi yena muendli wa swona.	5
MANDLAZI:	Wa hembra laha a hi le Joni. Hosi ya hina a yi na nkarhi wa matlangwani. Loko u dlaya munhu tiva na wena u ta dlayiwa.	
MHLANGA:	Nawu wolowo wu ni ntikelo.	
MAVUNDZA:	He n'wina vavanuna. A hi tshinetereni swimpombondzwana swa hina ethelweni leri, leswaku xitulu xa hosi xi ta va endzhutini. (<i>Hosi yi fika yi rhurheriwa.</i>)	10
GEZANI:	Vavanuna a hi lombeni hosi tindleve hi twa leswi timhaka ti nga ta fambisa xiswona. (<i>Hosi yi yima.</i>)	
VANHU:	Mayeke, hi chava wena.	
MAGAMANA:	Hi ku hlundzuka lokukulu ndzi rhandza ku tivisa nakambe vanhu va tiko ra mina ta nawu lowukulu etikweni ra mina. Nawu lowu wu nga siyiwa hi tatana, yena u wu kumile eka vakokwa wa yena. Nawu lowu hi wona wo sungula ku tumbuluka eka vukosi bya ka Maluleke. Na sweswi loko ndza ha fuma tiko ra mina, nawu lowu wa ha ta tirhisiwa. Vuhosi lebyi a ndzo byi yiva, kambe ndzi tswaleriwile byona. Hinkwerhu ha yi tiva mhaka leyi nga hi hlanganisa laha mutini lowu. Swi tikomba swinene leswaku ...	15 20

- 2.12 Timhaka leti ti humelela kwihi? Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka tinhlamulo leti nyikiweke laha hansi. (1)
- A Emutini wa hosi Magamana.
B Emutini wa Mavundza.
C Emutini wa Makaringe.
D Eswikwengeni.
- 2.13 Wanuna loyi ku vulavuriwaka hi yena a a beriwa yini hi Mathebula? (2)

- 2.14 Entiyisweni i mani a nga dlaya Gezani naswona u n'wi dlayile njhani? (2)
- 2.15 I yini lexi endleke leswaku hosi Magamana a nyanya ku hlundzuka eka siku leri? (2)
- 2.16 Loko vanhu va ku 'tiko ri file' va vula yini eka tsalwa leri? (2)
- 2.17 Eka mbulavulo wa yona, hosi yi rhumile va muganga wa ka Mhangani ku ya hloti thokazi leri nga lwisa tinkuzi.
Xana hosi a yi vula yini ku ya hloti thokazi leri nga lwisa tinkuzi? (2)
- 2.18 Hikokwalaho ka yini Mavundza a vutisile leswaku i tin'anga ti nga dlaya ndhuna xana? (2)
- 2.19 Hlamusela leswi nawu wa tiko ra Ntlhaveni lowu nge: 'Tihlo hi tihlo' wu vulaka swona. (1)
- 2.20 Hi ku vona ka wena, a swi fanerile leswaku Makhanana a nyikiwa xigwevo xa rifu ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- [35]**

- 3.8 Kombisa swiendlo SWIMBIRHI leswi Ma'am Joyce a swi endlaka eka nuna leswi seketeriwaka hi marito lawa: 'Ku hava lexi wanuna a nga ta ku byela xona, wansati u sirheleriwa hi nawu.' (2)
- 3.9 Xana a swi fanerile leswaku Ma'am Joyce a byeletela Vukosi timhaka leti nga eka ntshaho lowu nga laha henhla ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

(Vukosi u le xibedhlele siku rero, hi Sonto, Piet na hahani wa yena va lo tshama ekamareni ro rindzela. Va miyerile havambirhi, hi nkarhinyana, ku fika muongori.)

- MUONGORI: Avuxeni! Ndzi mi khomele mahungu lamanene, Vukosi u pfunekile hi n'wana wa mufana. Ndzi n'wi vutisile hi vito ra n'wana kutani u vule leswaku ndzi vutisa n'wina, ngopfungopfu tata wa n'wana. 5
- PIET: A hi si ehleketa hi vito, mi nga hi nyika nkarhinyana, hi ta mi nyika rona.
- MUONGORI: A ndzi lava ku ri ngenisa eka fomo ya kona. Kambe nkarhi wa ha ri kona kufikela mundzuku. Mi ta va na nkarhi wo tala wo ehleketa hi vito ra n'wana. Loko a ri mana wa n'wana u ta tshunxiwa mundzuku hi dokodela. 10
- VHAKISA: A ku vanghi na ku karhata kumbe swiphigo eka mana wa n'wana na n'wana?
- MUONGORI: Hi nkarhi wa sweswi a swi vanghi kona eka manana na n'wana, ndzi nga tivi loko swi ta ta endzhaku hi ku famba ka nkarhi. Kumbe a mi lava ku vona mana wa n'wana mi nga si famba? Nghenani! 15
- PIET: Inkomu muongori.
- (Va landzelela muongori kutani va fika laha ku nga na Vukosi. Va n'wayitela.)*
- VHAKISA: Hi vuyisile ka N'waMzamani. Hambi kona! Yhi! *(Muongori u ta na n'wana a n'wi tlakurile. U n'wi nyika mana wakwe a n'wi xinga. Hinkwavo va n'wayitela ku katsa na muongori.)* Ma yi vona mihlolo ka! I Piet hi yexe! Futhi loko wo kaneta u ta va u hlola! 20

- 3.10 Hi byihi vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Ma'am Joyce na Vhakisa? (1)
- 3.11 Hi xihhi xivangelo xa ku va Ma'am Joyce na Vhakisa va yile endyangwini wa Vukosi na Piet? (2)
- 3.12 I yini lexi xi kombisaka leswaku Piet na vaakelani va yena a va hanyisana kahle? (2)
- 3.13 Matikhomelo ya Ma'am Joyce ya kanetana na ku va a ri mudyondzisi. Seketela mhaka leyi hi leswi swi nga eka ntlangu. (2)

- 3.14 N'wana wa Piet na Vukosi u thiyiwile vito ra Hlanganani. Xana vito leri ri na nhlamuselo muni eka tsalwa? (2)
- 3.15 Loko Vhakisa a tlhelela ekaya ku suka eka Piet moya wa yena a wu ri njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.16 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini Ma'am Joyce na munghana wa yena a va nga vileli ku ya nwela byalwa emutini wa Vukosi na Piet? (3)
- 3.17 Xana Vhakisa a a vula yini loko a ku, 'I Piet hi yexe!?' (2)
- 3.18 Loko a wu ri xaka ra Ma'am Joyce a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na mali ya phenxeni leyi a yi kumile? (2)

[35]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35**

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 4: XAMUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa****4.1 'KU FELA KONDLO' – KA Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Bermuda a nga ha yima-yimanga, u lo tlhavela emahlweni. A swi hlomula mbilu ku n'wi languta, mabutsu a ma herile, milenge wonge timhandze to cacela dulu, mavoko wonge va lo n'wi nameketa leswaku a nga phewapheweli tlhelo rin'we hi ku buba ka xivambalana le ndleleni. Genge a nga ringetanga ku n'wi nyika swo khomisa nyoka. Mufana a o endla wonge a o yimela ntsena leswaku Bermuda a ku ngalava, hi ku kenyiwa hi ndlala a ta tsema a ri vona.	5
Nkarhi lowu hinkwawo mina a ndzi ri na torha ro twa lexi nga kuma ndhonda leya rhambu ro tiyela.	
'He Genge, wa nga ndzi tshwetanyana hi ta xiketse lexi xa vanhu. Xi lo hlangana na yini?' Moya wa mina wu tshovekile, hi tlhelo ndzi tela hi fenyala leru a ndzo ri bakanya hi ku chava/sono.	10
Genge swi n'wi tekerile nkarhi ku ndzi hlamula, kambe nghamu yi vuye yi huma hi fenyala ro pfuxa na n'wana. Nuna na nsati va lo khwinkhwisela ndzi ko ndzi n'wayitela hi ku nyowela.	15
'Mi n'wi vonile swinene ka tata wa Butana? U herile, na vana va ta n'wi tsutsuma a ha ta hi le! Mina a ndzi nga n'wi tivi.'	
'Me ndzi lo tikhoma ku hleka loko a nghena, hambikona loko a lo kuma swi ndzi ha herile leswo titimela wongi ndzi n'wi xewete hi ku vungunya kwala!'	
Genge a vula a karhi a tikama ku hleka.	20

- 4.1.1 Boxa ndhawu laha timhaka ta xirungulwana lexi ti humelelaka kona. (1)
- 4.1.2 Xana murunguri na Genge a a va tivanela kwihi? (1)
- 4.1.3 Xana vanhu lava va tivanile nkarhi wo tanihi kwihi? (1)
- 4.1.4 Xana Bermuda a a kume rifumo ra yena hi ndlela yihi? (1)
- 4.1.5 Hi xihi xivangelo xa ku va Bermuda a nga ha yi eJoni? (1)
- 4.1.6 Kombisa swilo SWIMBIRHI swo biha leswi vanhu a va ehleketelela munghana wa Genge. (2)

- 4.1.7 Hlamusela hi ku komisa leswi humeleleke vanhu lava yiveke movha wa Genge. (2)
- 4.1.8 Hlamula hi swona kumbe a hi swona u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. 'Munghana wa Genge u vonile vafana vanharhu va susumeta movha.' (2)
- 4.1.9 Sophie nsati wa Genge a a ri na mahanyelo ya njhani? (2)
- 4.1.10 Mutsari u vula yini loko a ku, '... ku buba ka xivambalana le ndleleni'? (2)
- 4.1.11 Loko a wu ri munghana wa Genge a wu ta va u va rivalerile Genge na nsati endzhaku ka leswi humeleleke? Seketela vonelo ra wena. (2)

NA

4.2 'NDZI WERILE HI NHLOKO' – SJ Malungana

Tlhela u hlava ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

Manana Khosa u ringetile masikunyana ku lava ku burisana na nuna wakwe hi ta swiphiqo leswi, kambe Gijimela a vula leswaku a a ri hava nkarhi wo ringana. Siku rin'wana manana Khosa u tibyerile ku rindzela nuna wakwe a ri karhi a hungasa hi ku hlalela thelevhixini. Loko Gijimela a fika, vana a va yile eku wiseni hinkwavo. Manana Khosa u fikile a phamela nuna swakudya tanihi ntolovelo, kutani a n'wi yisela swona.	5
Manana Khosa a kanya xivindzi a bula ni nuna wakwe a ku: 'Tata wa Solani, ndzi kombela mi swi amukela hi moya lowunene leswi ndzi lavaka ku mi hundzisela swona. Ndzi lemukile leswaku ku ni ku cincanyana loku nga ndzi hundziseki kahle eka mahanyelo ya n'wina ...'	10
'Ndzi kombela mi ndzi hundzisa eka xirilo lexi xa mina, hikuva swi ndzi dya vusiku ni nhlekanhi,' ku gimeta manana Khosa. Gijimela a hlamula a ku: 'Mana wa Solani, wena u karhata hi ku hlengeleta swihoxo leswi ndzi swi endlaka, kutani u veka siku leri u lavaka ku baleka ha rona.'	
Manana Khosa a nghenelela: 'Xana mi vula yini loko mi ku ndzo baleka. A ndzi fanele ndzi swi hundzisile njhani. Mina ndzi mi fikisela swirilo swa mina hi ku susumetiwa hi rirhandzu. Ndzi ri karhi ndzi tshemba leswaku na n'wina mi ta swi langutisa ni ku swi kambisisa hi ndlela ya rirhandzu.'	15

- 4.2.1 I endlelo rihlala leri kombisaka leswaku Gijimela Khosa a rhandza ngopfu nsati wa yena? (1)
- 4.2.2 Hikokwalaho ka yini Gijimela a sungurile ku kala a nga ha tshembeki eka nsati wa yena? (1)

- 4.2.3 Kun'wana eka tsalwa leri mutsari u vula leswaku: 'Vutomi byi sungurile ku bava endyangwini wa ka Khosa.' Leswi vulaka leswaku a byi ...
- A ri lebyi navetisaka.
B nga ha tsakisi.
C ri bya le henhla.
D byi tshama byi virile. (1)
- 4.2.4 Boxa ndhawu leyi Gijimela na Kedibong va hlanganeke eka yona? (1)
- 4.2.5 Xana Gijimela entirhweni a a ri eka xiyimo xihhi? (1)
- 4.2.6 Longoloxa swilo SWIMBIRHI leswi a swi vilerisa manana Khosa hi matikhomelo ya nuna wa yena. (2)
- 4.2.7 Hlamula 'hi swona' kumbe 'a hi swona' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
- Gijimela loko a fika eKapa u berile nsati wa yena riqingho a n'wi byela hi ta mafambelo ya yena. (2)
- 4.2.8 Hikokwalaho ka yini manana Khosa a kanakana leswaku nuna wa yena a a yile eKapa ku ya dyondza maoloviselo ya matirhelo? (2)
- 4.2.9 Nyika dyondzo leyi u nga yi kuma eka xirungulwana lexi. (2)
- 4.2.10 Hi swihi swa kahle leswi u swi vonaka hi mahanyelo ya manana Khosa? (3)
- 4.2.11 Loko a ku ri wena Gijimela a wu ta va u endlile yini loko u gangisiwa hi ntombi leyi u fambeke na yona hi ta ntirho. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 5**

- 5.1 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XANA SWI TA HELA RINI? – KG Baloyi

1 Ku tshama ka hina hi nga tekanangi
 2 swi ya helela kwihi?
 3 U tshama mbilu u khome hi swandla,
 4 Hi ku chava vafundhisi,
 5 Kasi swi ta hela rini?

6 Kasi swi ya hela rini ku va hi kumeka
 7 swin'we hi nga chavi?
 8 Hayi, ya fehla maendlelo lawa yo tani,
 9 A swi kahle ku va hi tshama
 10 swin'we hi ku tumbela,
 11 Van'wana va tshama erivaleni.

12 Swona hi rini u ndzi tshembisile?
 13 Kasi wena u rindzele yini?
 14 Murhandziwa, ndzi ta kala ndzi nyakapfala,
 15 Vuntshwa byi ta kala byi vungula,
 16 Vumbhuri byi phya tanihi mati ya dyandza.
 17 Leswi a hi rirhandzu.

18 Leswi a swi nga tlhaveli hi sana,
 19 Leswi a swi na vumundzuku,
 20 A swi na vuyo,
 21 Ko va matshopetana ni matlangwana.
 22 Murhandziwa, mina ndzi karhele,
 23 Ndzi karhele ku phunta,
 24 Ndzi karhele ku khomelela pala ndzi rindza xinyami.

- 5.1.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga tluliki mune. (2)
- 5.1.2 Mutlhokovetseri u hi byela yini hi ntila wa 3 lowu nge: 'U tshama mbilu u khome hi swandla'? (1)
- 5.1.3 Kombisa ku titwa ka wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.1.4 Kombisa ku yelana ka nhlokomhaka na vundzeni bya xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.1.5 Tsavula rito eka ndzimana ya vunharhu leri vulaka leswaku u ta kala a hundzeriwa hi nkarhi. (1)

- 5.1.6 Hikokwalaho ka yini munhu loyi a nga eka xithhokovetselo lexi a chava vafundhisi? (2)
- 5.1.7 Kombisa nkoka wa mbuyelelo wa marito lama nge: 'Leswi a swi ...', eka mintila ya 18 na 19. (2)
- 5.1.8 Xana rito 'matshopetana' eka ntila wa 21 ri ku tisela xifaniso muni emiehleketweni? (2)
- 5.1.9 Kombisa ku xonga ka ririmi leri tirhisiweke hi mutsari ku heta xithhokovetselo xa yena eka mintila ya 22 ku fika eka 24. (2)
- 5.1.10 Xana xivilelo xa munhu loyi a vulavulaka eka xithhokovetselo lexi xa twala kumbe a xi twali ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

- 5.2 Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

NDZI HLAWULENI! – KG Baloyi

- 1 N'we varimi mbewu ya mahala a mi yi lavi ke?
2 Swikomu a mi tshama mi phakeriwa ke?
3 Masimu ndzi ta mi nonisela,
4 Ndzi mi khayimela swijajana mi lo mbaa!
5 Vana va xikolo mabazi ge!
6 Hi ximumu mi ta ku swifefenhagwitsi;
7 Nkarhi wa mpfula ndzi ta mi lombamba swambulelo.
8 Futhi na xikambelo mi ta pasa mi nga tsalanga!
9 Loko se ndzi ri kwale maninginingini
10 Vachayeri petirolo va to pfulela empompini,
11 Mali yi ta wa ni xihangu,
12 Byalwa byi khuluka hi magova.
- 13 Switimela swi ta gongondza ne switangeni;
14 N'we vatswedyana milambu yi ta hobomulana hi 'Lactogen',
15 Malanga ya ta hundzuka botere,
16 Marhimila ya hundzuka mayonisi.
- 17 Vuvabyi byi ta va matimu,
18 Kasi vusiwana byi ta va xihlambanyiso.
19 Loko mi nga tshembi,
20 Ndzi hlawuleni mi ta swi vona!

- 5.2.1 Hi mintila leyi nga tluliki mune tsala hungunkulu ra xithhokovetselo lexi. (2)
- 5.2.2 Tsavula rito eka ndzimana ya vumbirhi leri vulaka vavasati lava ha ku velekaka vana. (1)

- 5.2.3 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'mbaa', leri kumekaka eka ntila wa 4. (2)
- 5.2.4 Hi wihi nkoka wa ku tirhisa swivutiso eka mintila mimbirhi leyo sungula? (2)
- 5.2.5 Nyika nhlamuselo ya ntila lowu nge: 'Vuvabyi byi ta va matimu'. (2)
- 5.2.6 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.
Ririmi leri tirhisiweke eka xitlhokovetselo lexi ri taleriwile hi ku ...
- A gega.
B hlambanyisa.
C thathela.
D munhuhata. (1)
- 5.2.7 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila wa 9 lowu nge: 'Loko se ndzi ri kwale maninginingini'. (2)
- 5.2.8 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.2.9 Xana a wu ta n'wi hlawula munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70